

Věstník MŽP ČR, částka 3/2021

Sdělení

sekce ochrany přírody a krajiny MŽP a sekce zemědělství a potravinářství MZe k využívání čmeláků zejména jako opylovačů v rámci zemědělské produkce a k postupu při vydávání povolení výjimky k jejich využití podle §56 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny

Úvod

Čmeláci patří v naší přírodě mezi významnou skupinu opylovačů, jež je postižena současným trendem poklesu početnosti a životaschopnosti populací v důsledku nepříznivého stavu krajiny, chemizace a řady dalších negativních faktorů. Všichni čmeláci (rod *Bombus* sp.) jsou v ČR zařazeni mezi zvláště chráněné druhy ve smyslu §48 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „ZOPK“) a vyhlášky č. 395/1992 Sb.

Současně jsou čmeláci stále více využíváni a oceňováni v rámci řízeného opylování zemědělských kultur a roste také zájem širší veřejnosti o chov a různé formy podpory a posilování opylovačů, včetně čmeláků. Tyto aktuální trendy vyvolávají zvýšenou poptávku na využití jedinců, resp. kolonií čmeláků pocházejících z umělých odchovů a s tím je spojen i nárůst nabídky společností zabývajících se chovem a distribucí těchto živočichů jak v rámci ČR, tak celé EU. Chov čmeláků, převoz mezi vzdálenějšími oblastmi původu a jejich následné využití nicméně přináší i rizika, která je potřebné zohledňovat a omezit.

Cílem tohoto metodického sdělení je proto poskytnout základní informace subjektům, jež se zapojují do chovu a využívání čmeláků a sjednotit postup orgánů ochrany přírody při rozhodování o povolení výjimek podle §56 ZOPK, zejména ve vztahu k využití čmeláků v rámci zemědělské produkce.

Přínosy a rizika využívání čmeláků

Čmeláci rodu *Bombus* sp. jsou, jak již bylo v úvodu zmíněno, významní fa v některých případech obtížně nahraditelní) opylovači rostlin v rámci zemědělské produkce, a to jak v rámci produkce zeleniny (polní produkci a především produkci v uzavřených prostorech - sklenících, fóliovnících), tak při pěstování ovoce v sadech (zejména v případě raných odrůd) a v jiných kulturách (jahody, tykve, borůvky, pícniny).

Čmeláci oproti včelám medonosným sbírají pyl i v chladných jarních a mírně deštivých dnech, tedy v podmínkách, kdy včely nelátají. Čmeláci nemají v rámci svých společenstev oproti včelám vyvinutý tak dokonalý informační systém a při opylování se proto zdržují blíže hnízda (úlu), čehož lze využít z hlediska zaměření na opylování cílových kultur. Čmeláci jsou nicméně schopni orientace a opylování i v uzavřených prostorech, kde za ně v některých případech neexistuje adekvátní náhrada. Význam čmeláků při opylení je dán také tím, že netrpí zhoubnými chorobami v takové míře, jako včela medonosná, u které je dnes zásadním problémem plošné rozšíření roztoče kleštíka včelího (*Varroa destructor*) nebo bakteriálního onemocnění mor včelího plodu (*Paenibacillus larvae*). Přesto je samozřejmě nutné i u čmeláků věnovat šíření chorob a parazitů (jako je např. *Crithidia bombi* a *Nosema bombi*) patřičnou pozornost.

Využití čmeláků v zemědělství je často spojeno s dalšími postupy zaměřenými na využití biologických metod ochrany plodin a omezení vstupů pesticidů atp., což celkově přispívá ke snižování zátěže životního prostředí. Čmeláci (spolu se samotářskými včelami) jsou zároveň významní opylovači planě rostoucích rostlin a širší veřejností jsou proto čmeláci obecně vnímáni jako zástupci v současnosti ohrožených opylovačů.

Díky využití čmeláků v ovocných sadech, nebo při pěstování zeleniny je tak možné výrazně zlepšit nabídku tuzemského ovoce a zeleniny pro spotřebitele a tím celkově přispět k navýšení potravinové soběstačnosti v sektoru ovoce a zeleniny. Ovoce a zelenina má přitom zcela nezastupitelnou roli ve výživě člověka, sehrává významnou dietetickou roli a pomáhá předcházet řadě civilizačních chorob. Podpora ploch ovocných sadů a pěstebních ploch zeleniny je také v souladu se Strategií MZe ČR do roku 2030, ze které vyplývá nutnost podpory citlivých sektorů ovoce a zeleniny, kdy tuzemská produkce těchto pro ČR tradičních komodit představuje pouze cca 30 % tuzemské spotřeby.

Z hlediska rizik, jež souvisí s chovem čmeláků, jejich dovozem či přemísťováním a využíváním je nezbytné poukázat na skutečnost, že případné zavádění v ČR nepůvodních druhů či poddruhů (jako je kupříkladu často pro zemědělské účely chovaný poddruh *Bombus terrestris dalmatinus*) představuje ohrožení na našem území přirozeně se vyskytujících čmeláků, jejich vazeb v rámci ekosystému a jejich genofondu. Využívány by tak případně měly být pouze v ČR původní druhy, resp. poddruhy. I místa k hnízdění, potravní zdroje) a především riziko nepříznivého ovlivnění vnitřní variability druhu a narušení lokálních adaptací (ať již potravních nebo fenologických, jako je délka trvání zimní hibernace atp.), což by mohlo v důsledku vést k nevratným změnám a narušení životaschopnosti volně žijících populací této významné skupiny opylovačů.

Zanedbávat není možné také zdravotní (veterinární) rizika z hlediska šíření chorob a parazitů (viz též výše), byť ta jsou v případě jedinců z umělých chovů lépe kontrolovatelná. Čmeláci jsou zařazení mezi suchozemská zvířata, u nichž je dovoz, přesuny v rámci EU a další nakládání upraveno Nařízením EP a Rady [2016/429](#) o nákazách zvířat a o změně a zrušení některých aktů v oblasti zdraví zvířat („právní rámec pro zdravé zvířata“) a dalšími veterinárními předpisy.

Ochrana čmeláků rodu *Bombus* sp.

Všichni čmeláci (rod *Bombus* sp.) jsou v ČR zařazení mezi zvláště chráněné druhy ve smyslu [§48](#) ZOPK a vyhlášky č. 395/1992 Sb. - vztahují se tak na ně základní podmínky ochrany a zákazy stanovené [§50](#) odst. 1 a 2 ZOPK (mj. zákazy je chytat, držet a chovat v zajetí nebo dopravovat, prodávat, vyměňovat a nabízet za účelem prodeje nebo výměny). Nakládání s nimi, včetně jejich vývojových stádií, je tedy možné jen na základě povolení výjimky z uvedených zákazů dle [§56](#) ZOPK. Vzhledem k tomu, že se nejedná o druhy chráněné podle práva Evropských společenství ve smyslu věty druhé odst. 1 [§56](#) ZOPK, lze takovou výjimku povolit v případech, kdy jiný veřejný zájem převažuje nad zájmem ochrany přírody nebo v zájmu ochrany přírody (nemusí tak být dále posuzováno naplnění dalších podmínek a důvodů pro povolení dle [§56](#) odst. 2 ZOPK). V souladu s [§54](#) odst. 3 ZOPK je dále možné vypouštět zvláště chráněné živočichy odchované v lidské péči do přírody pouze se souhlasem orgánu ochrany přírody, přičemž tento souhlas lze udělit pouze v případě, že nehrozí riziko zhoršení stavu volně žijící populace a jedná se o vypuštění v areálu původního výskytu daného druhu za účelem obnovy jeho populace nebo stabilizace či posílení populací stávajících.

S ohledem na výše popsaná rizika nelze spatřovat zájem ochrany přírody (ani jiný převažující veřejný zájem) na držení, chovu, distribuci a vysazování jedinců původem mimo území ČR v případech aktivit (zájmových, amatérských) zaměřených na vypuštění jedinců do přírody nebo (domnělé) zvýšení biodiverzity soukromých zahrad apod. - v těchto případech tak nejsou naplněny důvody pro povolení výjimky dle [§56](#) odst. 1 ZOPK ani podmínky pro vydání souhlasu dle [§54](#) odst. 3 ZOPK. Pro podporu volně žijících populací čmeláků je klíčové zaměřit pozornost na zlepšování podmínek prostředí (zvyšování pestrosti vegetace zahrad, popř. dalších pozemků, nabídky nektarodárných, nejlépe domácích, druhů rostlin a vytváření úkrytových možností včetně případné instalace umělých hnízd - úlků, tzv. čmelínů - za předpokladu ponechání k jejich samovolnému obsazení čmeláky). K případnému posilování volně žijících populací by měli být případně využíváni

pouze jedinci původem v daném regionu, resp. v ČR (v těchto případech je tedy povolení výjimek a souhlasů možné).

Při využití čmeláků v zemědělství, není cílem (a v případě jedinců původem mimo území ČR ani žádoucí) trvalé vypuštění jedinců do přírody, ale pouze jejich časově omezené využití v rámci opylování jednotlivých kultur - to s ohledem na existující postupy a technologie, resp. harmonogram instalace a odstranění úlků, umožňuje výše uvedená rizika omezit (viz též dále stanovené podmínky). Riziko narušení genofondu volně žijících populací lze při využití čmeláků, jež nemají původ na území ČR (i tak by se však mělo jednat pouze o původní druh či poddruh, tedy nejčastěji druh *Bombus terrestris terrestris*), snížit tak, že pro opylování budou využívány kolonie (úlky) čmeláků pouze v první fázi vývoje společenstva a zamezí se vzniku a vylétnutí pohlavní generace. Rizika částečně snižuje také skutečnost (pokud jde o využití v sadech), že u časně kvetoucích ovocných dřevin jsou využívány "rychlené" čmeláci kolonie (úlky), které jsou fenologicky posunuté oproti lokální populaci a snižuje se tak pravděpodobnost kontaktu s volně žijícími jedinci ve shodné fázi vývoje (ve sklenících jsou čmeláci využíváni po celou sezónu a riziko úniku je tak nutné řešit prostřednictvím technických opatření, především zasítování).

Důvody a podmínky pro povolení výjimky dle §56 ZOPK pro účely zemědělské produkce

Při splnění níže uvedených konkrétních podmínek pro využití čmeláků, které směřují k minimalizaci rizik pro volně žijící populace, lze konstatovat, že přínosy využití čmeláků v rámci zemědělské produkce popsané výše představují veřejný zájem, který může (pokud tomu nebrání jiné okolnosti v konkrétním správním řízení) převažovat nad zájmem ochrany přírody ve smyslu [§56](#) odst. 1 ZOPK, a to i přesto, že opylení čmeláky je zajišťováno soukromými subjekty.

S ohledem na kontrolovatelnost povolení (i vzhledem ke skutečnosti, že v návaznosti na znění [§50](#) odst. 2 ZOPK by povolení výjimek k držení či chovu koncovým uživatelům bylo nadměrně administrativně náročné) by povolení mělo být vztaženo na ty případy, kdy žadatelem o povolení výjimky je subjekt zajišťující chov, resp. distribuci čmeláků, který poskytuje instalaci úlků formou služby a zajistí také plnění níže uvedených podmínek. Povolení výjimky by pak nesměřovalo k zákazu prodeje, ale pouze k zákazům držení (popř. i k zákazům chovu, pokud by probíhal na území ČR - takový chov je nicméně nezbytně ošetřit podmínkami, jež nejsou předmětem tohoto sdělení) a umožnilo dopravu a nabízení jedinců (formou služby). S ohledem na nutnost odstranění pohlavní generace, resp. celé kolonie po ukončení opylování dané kultury, je nutné, aby se povolení výjimky vztahovalo i na zákaz usmrcování.

Povolení výjimek dle [§56](#) odst. 1 ZOPK k využití čmeláků z populací původem mimo území ČR (avšak na našem území původních druhů, resp. poddruhů - viz výše) pro účely opylování skleníků aj. uzavřených prostor i pro venkovní použití v sadech ovocných dřevin je po uvedeném posouzení veřejného zájmu na zajištění udržitelné zemědělské produkce a zajištění opylování kulturních i planě rostoucích rostlin možné při splnění (stanovením těchto podmínek (v případě jedinců původem z populací v ČR nebo přímo v daném regionu není nutné využití takto omezovat. resp. podmínky budou formulovány odlišně - je možné jejich využití v širším rozsahu, bez požadavků na jejich následné odstranění atp.):

- čmeláci budou využíváni pouze pro účely opylování rostlin v uzavřených prostorech (skleníky) a v sadech apod. kulturách, kde nelze využít běžné postupy pro opylování s využitím včelstev z hlediska časových (časně jarní období) nebo technologických podmínek; jedinci nebudou v souladu s následujícími podmínkami vypuštění volně do přírody;

- použity budou pouze úlky s možností regulace pohybu dělnic (regulace vletu a výletu) a možností úplného uzavření; výletové otvory budou osazeny redukcí zabraňující vylétnutí jedinců pohlavní generace (queen excluder);
- úlky budou do opylovaných kultur instalovány od fáze líhnutí prvních dělnic a odstraněny nejpozději v 8 týdnu od instalace (do doby zahájení vývoje pohlavní generace); to lze při použití v uzavřených prostorech (sklenících) aplikovat opakovaně; úlky musí být pro účely kontroly vždy označeny termínem jejich instalace;
- při venkovním použití budou úlky využívány pouze po dobu kvetení opylovaných kultur (při dodržení uvedené doby instalace max. 8 týdnů, resp. do doby zahájení vývoje pohlavní generace);
- při vnitřním použití (ve sklenících apod.) bude účinně zamezeno úniku jedinců čmeláků, například zasíťováním;
- odstranění úlků nejpozději v 8. týdnu od instalace bude provedeno tak, že bude umožněn pouze jednostranný vstup dělnic (dovnitř) po dobu 24 hod. a poté bude úl úplně uzavřen; následně bude zajištěno přerušení vývoje pohlavní generace a odstranění starých dělnic a královny (umístěním úlku na dobu nejméně 24 hod. do mrazáku při teplotě -18°C nebo použitím insekticidu či jiného způsobu, který zajistí prokazatelné ukončení vývoje jedinců včetně larev); úl je pak možné dle materiálu vhodně odstranit, např. kompostovat nebo zajistit separaci a odevzdat do tříděného odpadu;
- nevyužité úlky a jedinci (neumístění do opylovaných kultur), včetně vyvíjející se pohlavní generace, budou odstraněny výše uvedeným způsobem (tím není dotčena možnost využití jedinců ze strany dodavatele v rámci kontrolovaného chovu, kde jsou přijata opatření proti úniku jedinců)-,
- dodavatel úlků (tj. držitel výjimky) zajistí kontrolu instalace a odstranění úlů v místě použití u pěstitele (v rámci poskytované služby - viz výše) a poučí pěstitele o nakládání s nimi a o nezbytnosti dalších opatření dle uvedených podmínek; současně dodavatel, případně pěstitel po dohodě s dodavatelem, povede evidenci o místě a počtu instalovaných úlků, včetně termínů jejich instalace, odstranění z kultury a následné likvidace.

Doba platnosti povolení výjimky a další informace

Povolení výjimky pro účely zajištění opylování zemědělských kultur je (za uvedených podmínek) možné vydat jako víceleté, ale s ohledem na předpoklad vývoje poznatků o rizicích a možnostech postupu by platnost vydávaných rozhodnutí neměla přesahovat 5 let.

S ohledem na specifický charakter využití čmeláků v rámci zemědělské produkce a výše nastíněný model, kdy by povolení výjimky směřovalo (s ohledem na kontrolovatelnost a další aspekty) k zajištění opylování formou služby, je předpoklad, že žadatelem bude subjekt zajišťující chov, resp. distribuci jedinců - správní řízení, včetně stanovení okruhu účastníků řízení, tak může být vedeno pouze dle sídla (místa činnosti) tohoto subjektu.

V rámci správního řízení by měl být mj. doložen (ze strany žadatele) v souladu s §54 odst. 1 ZOPK původ jedinců, jichž se řízení týká, z věcného hlediska (druhá příslušnost jedinců, tedy příslušnost k druhu, resp. poddruhu původnímu na území ČR a zdroj, geografický původ jedinců, z nichž byl chov založen) i hlediska právního. S ohledem na výše uvedené by měl být žadatelem doložen také soulad s požadavky veterinárních předpisů, případně je na místě na nezbytnost plnění

požadavků veterinárních předpisů odkázat v rámci podmínek rozhodnutí.

Postup dle [§54](#) odst. 3 ZOPK se s ohledem na uvedené podmínky stanovující odstranění jedinců z opylovaných kultur neuplatní.

Ing. Vladimír Dolejský, Ph.D.

náměstek pro řízení sekce ochrany přírody a krajiny

Ing. Jindřich Fialka

Náměstek pro řízení sekce zemědělství a potravinářství

EPIS